

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИТОСТІ ТА ВИКЛИКИ ЇЇ СУВЕРЕНІЗАЦІЇ

SELF-IDENTIFICATION OF PERSONALITY AND CHALLENGES
OF ITS SOVEREIGNTY

Римаренко С.Ю.

доктор політичних наук, професор

Європейського університету,

ORCID ID: 0000-0002-8031-5787

У статті розглянуто феномен самоідентифікації (самовизначення) особистості у контексті соціальних трансформацій. Проаналізовано поняття суверенності особистості як філософсько-соціальний конструкт, виявлено основні виклики її формування. Особлива увага приділяється зв'язку між стабільною ідентичністю та здатністю до автономного мислення з наголосом на етнонаціональний контекст. Визначено ризики глобалізаційної уніфікації, освітньої стандартизації як бар'єри на шляху до суверенізації особистості. Запропоновано шляхи подолання цих викликів. У глобалізованому світі, де зростає вплив цифрових технологій і розмиваються традиційні форми соціальної ідентичності, виникає необхідність дослідження механізмів збереження та розвитку суб'єктності особистості. Поняття суверенізації особистості передбачає процес становлення внутрішньо вільної, автономної особи, здатної до прийняття рішень, критичного мислення, самореалізації без зовнішньої маніпуляції. Це не лише психологічний стан, але й етична, соціальна і політична категорія. Особистісна суверенність включає: когнітивну автономію (самостійне мислення, сумнів і критика); емоційну незалежність (саморегуляція, зрілість); моральну рефлексивність (етичні засади дії); соціальну відповідальність (участь у громадському житті). Суверенна особистість можлива лише за наявності стабільної ідентичності. Особа, яка усвідомлює свої корені, цінності, належність, здатна на автономні рішення. Натомість відсутність ідентичності веде до конформізму, гетерономії, втрати суб'єктності. У сучасному медіа-контексті зростає ризик зовнішньої ідентифікації – через рекламу, політичну пропаганду, культурну уніфікацію. Така ідентичність є реактивною, а не проактивною, і суперечить суверенізації. Алгоритми соціальних мереж, цифрові «дзеркала» (selfies, персональні сторінки) підмінюють рефлексивне «Я» поверхневим образом. Особа стає залежною від зовнішньої оцінки, що перешкоджає автономії. Глобалізація стимулює міжкультурний обмін, але також сприяє втраті локальних, національних, релігійних або мовних ідентичностей.

Ключові слова: самовизначення, самоідентифікація, суверенізація, ідентичність, особистість.

The article examines the phenomenon of self-identification of the individual in the context of social transformations. The concept of personal sovereignty as a philosophical and social construct is analyzed, and the main challenges of its formation are identified. Special attention is paid to the connection between stable identity and the ability to autonomous thinking with an emphasis on the ethno-national context. The risks of digital dependence, globalization unification, and educational standardization are identified as barriers to personal sovereignty. Ways to overcome these challenges are proposed. The concept of personal sovereignty implies the process of becoming an internally free, autonomous person, capable of making decisions, critical thinking, and self-realization without external manipulation. This is not only a psychological state, but also an ethical, social, and political category. Personal sovereignty includes: cognitive autonomy (independent thinking, doubt, and criticism); emotional independence (self-regulation, maturity); moral reflexivity (ethical principles of action); social responsibility (participation in public life). A sovereign personality is possible only if there is a stable identity. A person who is aware of his roots, values, and belonging is capable of autonomous decisions. On the other hand, the lack of identity leads to conformism, heteronomy, and loss of subjectivity. In the modern media context, the risk of external identification is increasing – through advertising, political propaganda, and cultural unification. Such an identity is reactive, not proactive, and contradicts sovereignization. Social media algorithms, digital “mirrors” (selfies, personal pages) replace the reflective “I” with a superficial image. The person becomes dependent on external evaluation, which hinders autonomy. Globalization stimulates intercultural exchange, but also contributes to the loss of local, national, religious or linguistic identities.

Key words: self-determination, self-identification, sovereignization, identity, personality.

Постановка проблеми. Актуальність теми самоідентифікації особистості обумовлена радикальними змінами в соціальному, інформаційному та культурному середовищі. У глобалізованому світі, де зростає вплив цифрових технологій і розмиваються традиційні форми соціальної ідентичності, виникає необхідність дослідження механізмів збереження та розвитку суб'єктності особистості. Одним із таких механізмів є суверенізація – становлення особи як автономного, мислячого і відповідального суб'єкта. Самоідентифікація – складний когнітивно-афективний процес,

у ході якого індивід формує уявлення про себе як суб'єкта в певному соціальному, культурному та історичному контекстах. У класичній психології (Е. Еріксон) ідентичність – це відчуття єдності та безперервності себе. Водночас постмодерністські соціальні теорії (П. Бергер, Т. Лукман) вказують на соціально сконструйований характер ідентичності. У постмодерністських концепціях (З. Бауман, А. Турен) ідентичність розглядається як флюїдна, множинна і нестабільна структура, що формується в умовах вибору та перманентної зміни. Такий підхід підкреслює крихкість індиві-

дуального «Я» і потребу в саморефлексії як основи самоідентифікації.

Поняття суверенізації особистості передбачає процес становлення внутрішньо вільної, автономної особи, здатної до прийняття рішень, критичного мислення, самореалізації без зовнішньої маніпуляції. Це не лише психологічний стан, але й етична, соціальна і політична категорія. Особистісна суверенність включає: когнітивну автономію (самостійне мислення, сумнів і критика); емоційну незалежність (саморегуляція, зрілість); моральну рефлексивність (етичні засади дії); соціальну відповідальність (участь у громадському житті).

Суверенна особистість можлива лише за наявності стабільної ідентичності. Особа, яка усвідомлює свої корені, цінності, належність, здатна на автономні рішення. Натомість відсутність ідентичності веде до конформізму, гетерономії, втрати суб'єктності. У сучасному медіа-контексті зростає ризик зовнішньої ідентифікації – через рекламу, політичну пропаганду, культурну уніфікацію. Така ідентичність є реактивною, а не проактивною, і суперечить суверенізації. Алгоритми соціальних мереж, цифрові «дзеркала» (selfies, персональні сторінки) підмінюють рефлексивне «Я» поверхневим образом. Особа стає залежною від зовнішньої оцінки, що перешкоджає автономії. Глобалізація стимулює міжкультурний обмін, але також сприяє втраті локальних, національних, релігійних або мовних ідентичностей. [1]. Уніфікація спричиняє кризу ідентичності, що блокує формування автономного «Я». Особа зіштовхується з кризою «належності» та втрачає джерела самоусвідомлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При аналізі основних підходів до самоідентифікації (самовизначення) особи, необхідно використовувати порівняльний аналіз, оскільки комплексне розуміння самовизначення можливе лише на міждисциплінарному перетині, особливо в умовах гібридних загроз, війни, кризи довіри та зміни ідентичнісних орієнтирів у суспільстві.

Філософія самовизначення зосереджується на феномені внутрішньої свободи особи, здатності бути суб'єктом власного життя. У працях українських філософів (М. Бойченко, Т. Конончук) самовизначення розглядається як онтологічна передумова людського буття, що реалізується через відповідальність за вибір і смислотворення. Особа постає як така, що в умовах історичних трансформацій (війна, кризи, модернізація) має здатність критично рефлексувати власну ідентичність і діяти автономно. У період Револуції Гідності та повномасштабного вторгнення РФ багато громадян пройшли шлях особистісного екзистенційного самовизначення – від «пристосованості» до активного, свідомого суб'єкта спротиву.

У психології (С. Максименко, І. Бех, Л. Орбан-Лембрик) самовизначення трактується як процес

формування стабільного образу «Я» в умовах соціалізації, кризи ідентичності, пошуку сенсів. Особа через механізми рефлексії, емоційної саморегуляції та внутрішньої мотивації формує автономне ставлення до себе, світу, майбутнього. Центральною категорією є самоусвідомлення як джерело дій і вибору, а також проблема когнітивної й емоційної узгодженості ідентичностей (національної, гендерної, професійної тощо). У дослідженнях Центру Разумкова (2023) зафіксовано суттєве посилення національної ідентичності українців, зростання відчуття суб'єктності – як індикатора психологічного самовизначення.

Юридичне самовизначення розуміється як закріплена в праві здатність особи бути самостійним суб'єктом правовідносин. У працях С. Рима-ренка, Ю. Шемшученка акцент робиться на праві особи на вибір статусу, вільне волевиявлення, участь у прийнятті рішень, зокрема на рівні самоврядування чи громадянства. Самовизначення особи тут пов'язане із визнанням її автономії в межах держави та міжнародно-правових стандартів. Правова реакція України на проблематику громадянства мешканців тимчасово окупованих територій демонструє нові виклики до забезпечення правового самовизначення – захист особистості ідентичності у контексті примусової паспортизації чи переслідувань.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є теоретичне осмислення процесу самоідентифікації особистості, з акцентом на етнонаціональний контекст, та виявлення викликів, які ускладнюють її суверенізацію. Самовизначення особистості в українському науковому дискурсі постає як багатовимірне явище, що має: екзистенційну глибину у філософії; психодинамічну та ціннісну складову у психології; інституційну та нормативну конкретизацію у праві, тобто комплексне розуміння самовизначення можливе лише на міждисциплінарному перетині, особливо в умовах гібридних загроз, війни, кризи довіри та зміни ідентичнісних орієнтирів у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Самовизначення особистості та її суверенізація – це процеси, пов'язані з формуванням індивідуальної ідентичності та незалежності. Самовизначення передбачає усвідомлений вибір людиною свого шляху, цінностей, цілей та життєвих орієнтирів, а суверенізація – це духовне та моральне звільнення особистості, відновлення почуття власної гідності та захищеності.

«Хто ми?» – це фундаментальне питання, яке досліджує людську ідентичність. Воно може стосуватися окремих осіб, груп або людства в цілому, спонукаючи до роздумів про нашу природу, стосунки та місце у світі. Це питання заглиблюється в наші індивідуальні та колективні ідентичності, наше походження та наш потенціал.

Цим же питанням задався і Семюел Гантінгтон, гарвардський професор-політолог, автор культової книги «Зіткнення цивілізацій». У цій книзі «Хто ми?» (Who are we?, 2005 р.) Гантінгтон аналізує майбутнє людства після холодної війни, його ідентичності і стверджує, що ключовим джерелом конфліктів у світі стануть культурні та цивілізаційні відмінності [2].

Отже хто ми? Чого ми хочемо? Як ідентифікуємо себе? Як ми самовизначаємо себе в сучасному буремному світі? Коли ми починаємо говорити про самовизначення, на думку відразу приходить поняття «право нації на самовизначення». І це справедливо, бо право націй на самовизначення є фундаментальним принципом міжнародного права. Однак, на цьому ми зупиняємося і чомусь не згадуємо про самовизначення особи, яке є не менш важливим, ніж самовизначення нації. Говорячи про націю ми якось забуваємо, що вона насамперед спільність людей, особлива форма їх життєдіяльності. Як підкреслював ще С. Дністрянський, перше місце у визначенні нації належить саме людям, які народилися на даній території і мають право на свій власний спільний порядок [3].

І тут перед дослідником постають надзвичайно складні запитання. Який суверенітет повинен домінувати – державний, національний або особистісний, і чи повинен якийсь суверенітет домінувати взагалі? Де закінчуються права та обов'язки держави і починаються права та обов'язки особи і навпаки – яким змістом наповнений суверенітет особи і яким чином він кореспондується з суверенітетом держави? Зрозуміло, що абсолютного суверенітету на існує, і саме тому необхідно чітко визначити сфери суверенітету особи, нації та держави, межі їх взаємопроникнення та взаємозалежності. З моєї точки зору формула «особа, нація, держава» якраз і відображає первинність особи та можливості її суверенізації. Можна цілком погодитися з точкою зору Е. Стрельцова, що у взаємовідносинах з державою самовизначення особи відіграє визначальну роль. «Саме тут проходять грані самовизначення особи, ступінь його повної чи часткової залежності або повної незалежності від політичних реалій. З такої точки зору, суверенітет особи потрібно розглядати як результат діяльності цілісного соціального механізму і як один з основних орієнтирів процесів демократії. тому, в першу чергу, в правовій державі завжди повинні визнаватися пріоритет прав і законних інтересів особи у державному будівництві та здійснюватися необхідні заходи для того, щоб вони були безпосередньо діючими [4].

Оскільки мене здебільшого цікавлять проблеми етнонаціональні, я спробую вкласти проблему суверенізації особи в річище етнічності, етнічної самосвідомості, етнічної самоідентифікації і розглядати її як певний етнотип, що забезпечує

мотивацію національного державного поступу. Зрештою, наголос на «людському статусі», людському вимірі нації долає існуюче протиставлення прав людини та прав нації, точніше – спекуляції навколо прав людини на шкоду прав нації [5]. Крім того, людський вимір етнічного (національного) дає можливість осмислити пріоритет самоцінності кожної особи та адекватно визначитись їй у «своїй» нації та щодо цінностей інших націй.

Зрештою, людиноцентричність призводить до визнання принципової ролі почуття етнічної ідентичності – складного загадкового феномену, що вимагає дещо нетрадиційних підходів до дослідження. Людський вимір етнічності (національного) стимулює процес національної самовизначеності особи, її етнічної ідентифікації, процес її суверенізації, що водночас стимулює процес самовизначення націй, що складаються з сувереновизначених, самовизначених індивідів.

«Етнічний образ людини – є, власне, не тільки проблема самовизначення в політичному середовищі. Це також проблема вирішення міжетнічних стосунків, їх гуманізації на принципах поваги та взаєморозуміння..., де етнічна відмінність долається засобами цивілізованого діалогу», – слушно вважають автори дослідження «Етнос і соціум» [6, с. 65].

Загальна ж оцінка етнонаціональної сфери як соціальної одна: все, що їй належить і що вона охоплює безпосередньо, спрямоване не обслуговування людини та задоволення її нагальних потреб. Це зумовлює самостійну та креативну у відношенні до гуманістичного образу суспільства, багато вимірність та людиноцентристську сутність даної сфери.

Стосовно етнонаціональної відносин особа виступає як суб'єкт, та сенс цих відносин у суспільстві займає свій ряд у тріаді «особа-нація-суспільство». Вартісними було б виділити та дослідити п'ять рівнів прогнозування поведінки конкретної особи: прогнозування поведінкових реакцій; прогнозування одиночних дій; прогнозування вчинків; прогнозування системи вчинків, власне поведінки; прогнозування системи діяльності [7]. Тут я трохи втрутився в галузь психології, але я вже наголошував на міждисциплінарному характері дослідження.

Ще один зовні ефектний концептуальний підхід – акцент на правах людини, що, зрештою повністю відповідає міжнародному праву, в якому основним об'єктом правового захисту є саме людина як найвища соціальна цінність, її права та свободи. При такому підході долається примат загальнодержавних інтересів, коли держава стоїть над людиною, протистояла суспільству. Проте, з моєї точки зору, йдеться про данину вже новому стереотипу – пріоритету прав людини. Наша вкрай догматизована свідомість не може мислити інакше, як протиставленням на

кшталт «ми – вони», «або – або». Між тим, суспільна свідомість все далі і далі схиляється до іншої, більш точної думки, відмови від будь-якого пріоритету. В даному випадку йдеться про необхідність взаємодії «право націй на самовизначення» та «право особи на самовизначення» йти по шляху демократизації в суспільстві, розуміючи, що принцип рівноправності та самовизначення націй є необхідною передумовою для повноти здійснення всіх прав та свобод особи. Слід, напевне, шукати вихід не на шляхах розриву, протиставлення прав людини і нації (народу), не визначати пріоритети, як це робиться законодавцями, а йти шляхом їх врахування, гнучкого сполучення, тобто на шляхах демократизації суспільних інтересів. «Пріоритет прав людини» – наголошує Конституція України. А як же тоді ставитися, скажімо, до такого об'єктивного процесу, як етнізація особистості, тобто процесу засвоєння та набуття особою необхідних для соціалізації якостей та традицій того етносу, до якого вона належить? І як бути з політизацією етнічності? [8].

І тут треба зробити деякі уточнення. По-перше, як нація, так і особистість є рівноправними суб'єктами здійснення етнополітики, задоволення національних інтересів (державу поки залишимо осторонь). По-друге, можливість самоутвердження окремої особи є гарантом національного розвитку. По-третє, врахування інтересів нації стає потребою лише економічно та політично вільної особистості. По-четверте, інтереси як особи, так і нації, пов'язані з емоційним обов'язком. Ця своєрідна система й забезпечує ідентичність у мові, способі буття тощо.

І ще один важливий аспект. Саме на нього звернув увагу В. Липинський, вказавши на те, що завжди активна меншість, а не пасивна більшість творять держави і нації. Іншими словами, сама поява нації зумовлюється ступенем розвитку особистостей, які її утворюють. Має рацію М. Молчанов: «...в теперішній час успіх національно-державного будівництва в Україні може бути гарантований лише тоді, коли всі ми облишимо спроби ідеологічного табування співгромадян, які чимось відрізняються з використанням соціальних, етнічних, лінгвістичних та інших трафаретів; коли навчимося в кожній людині бачити особистість, а вже потім – представника якої б там не було масової групи... Свобода завжди персональна, а гідність нації визначається саме тим, як шанується особистість – кожна: чи то патріот, чи космополіт, чи анархіст, на має значення [9. 160].

Концепція етнонаціонального фактору має базуватися на безумовному визнанні і суверенітету кожної окремої особи і суверенітету держави. Одного як рівноправного партнера в соціальних, включаючи етнонаціональна відносини всередині однієї суспільної системи, другого в рамках відносин різних соціальних систем.

Ось чому етнонаціональна партнерство виступають досить актуальними поняттями, що відображають суспільні реалії, що складаються зараз, які цілком вписуються в уявлення про людську гідність та людське благо. Партнерство та співробітництво, базуючись на соціальних і моральних нормах, виключають диктат, насильство, нерівноправність, забезпечують стан стабільності, відносної гармонії, громадянського ладу та згоди, у перспективі – подолання національної напруги і зрештою, це шлях до інтеграції, еволюційних змін.

Висновки. Самоідентифікація – це процес, у якому індивід усвідомлює свою унікальність, формує уявлення про власну ідентичність, відокремлюючи себе від інших та водночас інтегруючи себе у певні соціальні групи, культурні контексти, ціннісні системи. У психологічному сенсі ідентичність постає як відносно стійке уявлення про себе, що виникає внаслідок рефлексії, досвіду, взаємодії із соціальним середовищем.

Суверенітет особи потрібно розглядати як результат діяльності цілісного соціального механізму і як один з основних орієнтирів процесів демократії. В правовій державі завжди повинні визнаватися пріоритет прав і законних інтересів особи у державному будівництві та здійснюватися необхідні заходи для того, щоб вони були безпосередньо діючими. Водночас, стосовно етнонаціональних відносин особа виступає як суб'єкт, та сенс цих відносин у суспільстві займає свій ряд у триаді «особа-нація-суспільство», але для того щоб особа могла стати суверенною, вона має усвідомити себе як унікальний суб'єкт із певною ідентичністю. Без сформованої ідентичності автономія є ілюзорною. Лише той, хто знає, ким є, може діяти як самостійна особистість.

В сучасну постмодерну добу суспільство часто нав'язує індивідам готові ідентичності – через політику, культуру, ЗМІ, соціальні мережі. Це зумовлює гетеронормність, коли ідентичність формується не через внутрішню рефлексію, а як результат зовнішніх імпульсів. У такому випадку суверенність ускладнюється або неможлива. Інтернет, соціальні медіа й алгоритми формують «цифрове Я» – часто фрагментарне, демонстративне, прив'язане до схвалення ззовні. Людина втрачає контроль над власним образом і стає об'єктом маніпуляцій. Глобалізація ж стимулює міжкультурний обмін, але також сприяє втраті локальних, національних, релігійних або мовних ідентичностей. Уніфікація спричиняє кризу ідентичності, що блокує формування автономного «Я». Суспільства, де права і свободи особистості обмежуються, створюють середовище для несформованої, підлеглої особистості. Суверенізація потребує простору свободи – правового, політичного, економічного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Римаренко С. Глобалізація та криза ідентичності. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України. 2017. № 5-6. С. 171-181
2. Huntington S. Who are we? Simon & Schuster, 2005. 448 p.
3. Дністрянський С. Загальна теорія права і політики. Т. 1. Львів: Видавництво УКУ, 2017. 428 с.
4. Стрельцов Є. Л. Державний суверенітет і суверенітет особистості: проблеми взаємовідносин. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: матер. 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 вересня 2013 р. Одеса: Фенікс, 2013. С. 48–60.
5. Римаренко С.Ю. Права нації та права людини: між Сциллою та Харібдою. К.: Світогляд. 2005. 78 с.
6. Етнос і соціум. Відп. ред. Попов Б. К.: Наукова думка, 1993. 169 с.
7. Психологічне забезпечення прогнозування соціальних процесів / за наук. ред. О. Суший. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2023. 171 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735170>
8. Римаренко С.Ю. Індивідуальні та колективні права: етнополітичний контекст. К.: Світогляд, 2013. 245 с.
9. Молчанов М. Ідеологія влади: віхи історії. Політологічні читання. 1992. №2. С. 144-160